

Constantin ȘCHIOPU

Formarea la elevi a competenței de comunicare literară

C.Ș. – conf. univ., dr. hab.,
 Facultatea Jurnalism și
 Științe ale Comunicării,
 Departamentul Teoria și
 Practica Jurnalismului,
 USM, profesor-cumular de
 limba și literatura română
 la Liceul de Creativitate și
 Inventică „Prometeu-Prim”
 din Chișinău. Lucrări recente:
Comunicarea: greșeli și soluții
 (coautor Marcela Vâlcu-
 Șchiopu), 2013; *Metodica*
predării literaturii române,
 Pitești, 2009; *Arghezi, Barbu,*
Blaga. Poezii comentate.
Pentru elevi, studenți,
profesori, Chișinău, 2010;
Manual de limba și literatura
română pentru clasa a X-a
 (coautor Marcela Vâlcu-
 Șchiopu) ș. a.

Unul dintre conceptele-cheie ale studierii literaturii în școală este cel de cultură a comunicării, definit ca „un sistem de competențe specifice pentru a realiza un larg spectru de acte comunicative, aparținând diferitor stiluri funcționale, în conformitate cu normele limbii române literare, în varianta scrisă și orală” (Limba și literatura română 2010: 4). Structura comunicării a fost descrisă în diverse moduri. Una dintre schemele cele mai cunoscute și mai des folosite aparține lingvistului Roman Jakobson (Jakobson 1960), aceasta incluzând următoarele componente: contextul, mesajul, transmitătorul, destinatarul, contactul, codul. Fiecăruia dintre factorii constitutivi îi corespunde, în concepția lui Jakobson, câte una dintre funcțiile fundamentale ale comunicării: referențială (transmiterea de informații despre ceva anume), poetică (centrarea pe forma mesajului, pe modul în care acesta e structurat), emotivă (evidențierea stărilor interne ale emițătorului), conativă sau retorică (intenția de a influența receptorul prin intermediul mesajului transmis), fatică (controlul canalului de comunicare, asigurarea bunei derulări a comunicării), metalingvistică (asigurarea că partenerii de comunicare dețin și utilizează

corect același cod). Potrivit concepției lui Jakobson, funcțiile respective sunt caracteristice și prezente în orice tip de comunicare, chiar dacă, într-un caz sau altul, importanța lor e diferită. „Deși distingem șase aspecte fundamentale ale limbii, am putea totuși cu greu să găsim mesaje verbale care să îndeplinească numai o funcție. Diversitatea constă nu în monopolul uneia dintre aceste câteva funcții, ci în ordinea ierarhică diferită a lor. Structura verbală a unui mesaj depinde, în primul rând, de funcția predominantă“, susține R. Jakobson (*apud* Dinu 1997: 98). Raportată la textul artistic, comunicarea literară este atipică, având deci particularitățile ei specifice, care o deosebesc de orice alt tip de comunicare (colocvială, științifică, publicistică etc.). Astfel, într-o comunicare literară, transmitătorul/emițătorul este autorul operei literare, fie în ipostaza de poet, prozator, fie în cea de dramaturg, într-un caz sau în altul și tipul de comunicare fiind diferit. Totodată, autorul poate fi unul colectiv (în creațiile populare, de exemplu), necunoscut sau cu identitatea ascunsă, fără ca acest lucru să perturbe substanțial recepția, cu o falsă identitate în interiorul mesajului (autorul în ipostaza unui narator sau în cea a unui eu liric).

Contactul dintre el și destinatar se face prin intermediul cărții tipărite, al manuscrisului, textului în format electronic sau al recitării/lecturii de însuși autorul. Acest fapt determină în mare măsură relația psihologică dintre transmitător (autor) și destinatar (public), relație, foarte adesea, incertă, ambiguă („Cui se adresează, de fapt, scriitorul?, „Ce așteptări are de la cititorii săi?“ etc.). Evident, cu cât distanța în timp între momentul scrierii și cel al recepției e mai mare, cu atât contactul dintre cei doi devine mai problematic.

O comunicare obișnuită (comunicarea într-o limbă străină, de exemplu) poate să se realizeze cu succes dacă atât transmitătorul, cât și destinatarul cunosc obligatoriu sistemul de semne și de reguli de folosire a acestora (a codului). Cât privește comunicarea literară, limbajul ei are formele lui specifice, care contrastează frecvent cu uzul general al limbii. Constantin Parfene evidențiază următoarele caracteristici ale limbajului poetic: afectivitatea, densitatea de sugestie, sinonimia absentă, deschiderea către multiplele interpretări, intraductibilitatea, opacitatea, muzicalitatea, neconcordanța între distanța paradigmatică și cea sintagmatică, alogicul (limbajul poetic e în afara opoziției dintre

adevăr și fals), aura semantică dobândită în urma utilizării subiective a cuvintelor limbii (Parfene 1993: 59-74). La toate acestea se mai adaugă alte caracteristici determinate de genul și specia literară (limbajul solemn, de pildă, al imnului/odei și cel popular al unei doine), de curentul literar (retorismul romantic, sinestezia simbolistă, limbajul colocvial postmodernist), de amestecul registrelor stilistice caracteristice diferitor epoci și perioade culturale etc.

Un alt factor al comunicării interumane este mesajul. Din acest unghi de vedere, ceea ce particularizează comunicarea literară este faptul că, pentru a înțelege mesajul transmis de către autor, receptorul trebuie să coboare în straturile de adâncime ale operei literare. „Structura artistică, subliniază Ion Pascadi, este sistemul relațiilor existențiale ale unei opere alcătuind o totalitate care-și subordonează părțile, cu o pronunțată coeziune interioară, cu un limbaj conotativ, cu o funcționalitate și finalitate relativ autonome reprezentând atât un scop în sine, cât și un mijloc de comunicare de o natură polisemică” (Pascadi 1972: 124). Așadar, examinarea straturilor sonor, al unităților semantice, a obiectelor/lumii reprezentate etc. este una dintre căile de înțelegere a semnificațiilor/ mesajului operei literare. De reținut că într-o operă literară, mesajul are adesea un grad ridicat de indeterminare: semnificațiile textului literar sunt interpretate diferit de către cititori diferiți. Ele pot fi complet sau parțial suprimate în funcție de dificultatea codului/textului, de nivelul de pregătire al destinatarului etc.

Orice comunicare presupune un context. El reprezintă lumea înfățișată de scriitor în operă: evenimente, situații, acțiuni, personaje, cronotop. Prin natura sa, această lume este fictivă, chiar dacă, pentru a o construi, scriitorii fac adesea uz de elemente ale lumii reale (de ex. denumiri de locuri geografice, referiri la evenimente și personaje istorice etc.).

Spre deosebire de majoritatea formelor uzuale de comunicare, scrierile literare se adresează unui public parțial sau chiar total necunoscut. Scriitorii pot construi, în scrierile lor, un destinatar aparent (naratar, real sau fictiv), deși creațiile respective se adresează, în fapt, unui public mai larg (de ex. în literatura epistolară). Din cauza gradului ridicat de indeterminare, destinatarul are adesea un rol extrem de important în clarificarea mesajului, libertatea interpretativă conferită cititorului punându-l pe acesta în poziția de „partener” al autorului.

Dat fiind faptul că studiul literaturii se focalizează, de regulă, succesiv asupra uneia dintre componentele enumerate ale comunicării literare, putem vorbi despre diverse unghiuri de abordare complementare. Astfel, focalizarea asupra autorului impune soluționarea câtorva sarcini:

- a) studiul relației dintre viața și opera scriitorului/biografismul (1. „Susțineți cu argumente, într-o discuție colectivă, destinul dramatic al scriitorului M. Eminescu/destinul tragic al omului de geniu”; 2. „Argumentați, în urma activității voastre individuale, rolul pe care l-a avut Veronica Micle în viața omului și scriitorului M. Eminescu”);
- b) studiul procesului de producere a scrierii literare (psihologia creației): aptitudinile artistice, înzestrarea artistică (1. „Comparați varianta de manuscris și cea finală ale aceluiași vers: «Băui voluptatea morții/ Neîndurătoarea/; Băui voluptatea morții/ Neîndurătoare»”; 2. „În prefața primului volum de poezii al lui M. Eminescu, criticul literar Titu Maiorescu menționa darul scriitorului de a întrupa adâncă sa simțire cu cele mai înalte gânduri într-o frumusețe de formă. Justificați, în baza operelor studiate în anii precedenți, acest dar al autorului”);
- c) studiul etapelor creației artistice (1. „Citiți poeziile de debut *Din străinătate* și *La moartea lui Aron Pumnul*. Demonstrați, într-o discuție colectivă, talentul incontestabil al lui Eminescu, pe care-l remarca Iosif Vulcan: «Cu bucurie deschidem coloana foii noastre acestui june numai de 16 ani, care, cu primele sale încercări poetice, trimise nouă, ne-a surprins plăcut»”);
- d) relevarea interacțiunii proceselor psihice în creație: senzații, percepții, reprezentări, imaginație („Identificați în studiul criticului literar M. Cimpoi tezele esențiale ce scot în evidență felul cum percepe M. Eminescu timpul”).

Focalizarea asupra codului, așa cum menționam, mai sus, înseamnă studiul modalităților de folosire a limbajului. Iată câteva sarcini ce pot orienta elevii spre analiza acestuia: 1. „Ce particularități ale comunicării literare sunt ilustrate prin citatele următoare: a) Nu mă lasă, vezi bine, cugete, căci și eu sunt om din doi oameni; și satul Humuleștii, în care m-am trezit, nu-i un sat lăturalnic, mocnit și lipsit de priveliștea lumii, ca alte sate; și locurile care încunjură satul nostru încă-s vrednice de amintire. – Ion

Creangă, *Amintiri din copilărie*; b) Din ceas, dedus adâncul acestei calme creste,/ Intrată prin oglindă în mântuit azur,/ Tăind pe lunecarea cirezilor agreste,/ În grupurile apei, un joc secund, mai pur. – Ion Barbu, *Din ceas, dedus*"; 2. „Identificați în *Plumb* de G. Bacovia imaginile auditive și tactile"; 3. „Precizați modul de constituire a sintagmei «aripi de plumb»”.

Descifrarea mesajului operei literare poate fi realizată din diferite perspective. În mod tradițional, în clasele gimnaziale, elevii interpretează opera literară din perspectivă tematică, dovadă fiind și structurarea conținuturilor în baza unor module/unități tematice. În clasele de liceu, sunt aplicate astfel de metode de interpretare precum: biografică, structuralistă, mitologico-arhetipală, psihologică, stilistică, sociologică, intertextuală. Astfel, valențele operei de artă pot deveni achiziții ale elevilor în cazul în care se va insista pe un șir de aspecte ce definesc opera literară ca produs: structura psihologică a conținutului (sentimente, stări, idei, viziune), expresia artistică, dimensiunea socială, unicitatea și unitatea stilului etc. Importantă în acest demers interpretativ didactic este reliefașarea capacității cuvântului de a se converti în valoare estetică. A releva deci sensurile operei înseamnă nu altceva decât „a vedea modul cum afectivitatea, gândirea și voința creatoare se polarizează către o modelare, asemeni materiei încă amorfe, care își caută tiparul” (Vianu 1957: 56). Prin urmare, astfel de sarcini precum „Identificați sensurile cuvântului «liniște» din următoarele enunțuri: a) *În jur era liniște*; b) *Stropi de liniște îmi curg prin vine, nu de sânge*. Care este conotația afectivă a cuvântului «liniște» din cel de-al doilea enunț?”, „Ce sens și atitudine dobândește cuvântul «preafrumoasă» (*O preafrumoasă fătă*) spre deosebire de variantele de manuscris *ghioce/ drăgălașă/bujorel de fată*?”. Așadar, întrucât opera literară nu conține numai un „cum”, ci, inseparabil și un „ce”, comunicarea literară, din perspectiva formulării mesajului, impune, pe de o parte, identificarea semnelor, elementelor de limbaj, pe de altă parte, relevarea sensurilor acestora.

Tratând problema lectorului/destinatarului, Paul Cornea distinge mai multe tipuri de cititori: alter ego, vizat, prezumtiv, virtual, înscris, real. O categorie aparte din această clasificare o reprezintă lectorul real/empiric, definit de Paul Cornea ca „cititorul propriu-zis, dotat cu o identitate socio-culturală precisă, care cunoaște efectiv textul (fie că i-a fost destinat, fie nu), performându-l și evaluându-l în funcție de

cunoștințe, predispoziții, interese, circumstanțe” (Cornea 1988: 64). Având statutul de coparticipant la actul de creație, lectorul real se angajează în producerea valorilor *in actu* ale operei literare. Tocmai din această cauză, se impune și o metodologie aparte în ceea ce privește interpretarea textului din perspectiva destinatarului. A-l pune pe elev în situația de a polemiza cu scriitorul/opera literară, de a se manifesta din punct de vedere interpretativ înseamnă a-l stimula să exprime opinii, credințe și atitudini personale. „Cum s-ar constitui destinul de mai departe al lui Manole blagian, dacă el n-ar accepta din capul locului soluția jertfei? De ce autorul îl pune în situația de a accepta, după lungi împotriviri, jertfa?”, „Dați o explicație gestului Anei Baciuc de a se spânzura”, „Pronunțați-vă asupra probabilității ca L. Rebreanu să-l fi lăsat în viață pe Ion” – iată câteva întrebări-sarcini ce îi îndeamnă pe elevi la reflecție și, în ultimă instanță, la pătrunderea în semnificațiile operei.

În concluzie, interpretarea desemnează un proces de atribuire de sens. La rândul ei, aceasta din urmă nu înseamnă altceva decât capacitatea de a realiza o lectură interogativ/interpretativă a textelor literare prin prisma universului axiologic al elevului-cititor, implicit, competența lui de comunicare literară.

Referințe bibliografice

Cornea 1988 = P. Cornea, *Introducere în teoria lecturii*, București, Minerva, 1988.

Dinu 1997 = M. Dinu, *Comunicarea*, București, Editura Științifică, 1997.

Jakobson 1960 = R. Jakobson, *Lingvistică și poetică*. București, Univers, 1960.

Limba și literatura română 2010 = *Limba și literatura română. Curriculum pentru clasele X-XII-a*, Chișinău, Știința, 2010.

Parfene 1993 = C. Parfene, *Teorie și analiză literară*, București, Editura științifică, 1993.

Pascadi 1972 = I. Pascadi, *Nivele estetice*, București, EDP, 1972.

Vianu 1957 = T. Vianu, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, ESPLA, 1957.